

Bir Drog ve Bileşen Olarak İbn Sînâ Tıbbında Su

Water as a Drug and an Element in Avicennan Medicine

Mustafa YAVUZ*, Yudum ÇELİK**

ÖZ

İbn Sînâ bilim ve tıp tarihinde yer etmiş tabipler arasında müstesna bir konumdadır. Eseri *el-Kanûn fi't-Tıbb* (Tıp Kanunları) adeta bir tıp ansiklopedisi hükmünde olduğundan hem İslam Medeniyetinde hem de Avrupa'da uzun yıllar ders kitabı olarak okutulmuştur. *El-Kanûn fi't-Tıbb* toplam beş farklı kısımdan oluşur. Bu kısımlar sırasıyla *küllîyyât*, *müfredât*, *muâlecât*, *hummiyyât* ve *mürekkebât* olarak adlandırılırlar. İbn Sînâ, bu eserinde ayrı başlıklar altında *su* hakkında ilginç bilgiler vermektedir. Bu bilgilerden bir kısmının izini antik döneme değin sürmemiz mümkün görünmektedir. Günümüzde insan bedeninin dörtte üçünün su oluşu, suyun kimyasal özellikleriyle açıklanabilmektedir. Peki, bilim tarihine mal olmuş eserlerde insan bedeni ve su ilişkisi nasıl kurulmuştur? Bu soruya bir cevap denemesi olarak bu makalede, *el-Kanûn fi't-Tıbb*'da suyun ele alınış biçimi irdelenmiştir. Bunun için *el-Kanûn fi't-Tıbb*'ın 1593 yılında Roma'da Arapça olarak basılan versiyonu dikkate alınmıştır. Zira bu eser hem Avrupa'da uzun yıllar ders kitabı olarak okutulmuş hem de Osmanlı döneminde (18. yy) yapılan Türkçe tercümede kendisinden faydalanılmıştır. Sonuç olarak bu çalışmada, İbn Sînâ tıbbı bakımından suyun önemi vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *El-Kanûn fi't-Tıbb*, *Biyoloji Tarihi*, *Bilim Tarihi*, *İbn Sînâ Tıbbı*, *Su arıtma*, *H₂O*

ABSTRACT

Avicenna has an exceptional position among physicians in the history of science and medicine. His famous opera, *al-Qanun fi al Tibb* (Canon of Medicine), has been used as a textbook for many centuries both in the Islamic Civilization and in Europe. *Al-Qanun* consists of five different parts called *kulliyat*, *mufredat*, *mualajat*, *hummiyyat* and *murakkabat*, respectively. In this work, Avicenna gives interesting information about *water* under separate titles. It might be possible to trace some of this information back to the ancient period. The fact that three quarters of the human body consists of water, can be explained by the chemical properties of water, in the contemporary science. So, how was the relationship between the human body and the water established, through the many grand opera in the history of science? As an attempt to answer this question, this article examines the way water is discussed in *al-Qanun*. In order to ensure this, the Arabic version of *al-Qanun*, which was published in Rome in 1593, was taken into account. Because this opera has been used as a textbook in Europe for many years, and it has been referred to in the Turkish

* Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi Bilim Tarihi Bölümü, mustafay007@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-7797-8459>).

** Biyoloji Öğretmeni, Avcılar Kız Anadolu İmam Hatip Lisesi, İstanbul, yudumcelik@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0003-3209-7305>).

translation in the Ottoman period (18th century). Finally, in this study, the importance of water in terms of Avicennan medicine has been emphasized.

Keywords: *al-Qanun fi al-Tibb, History of Biology, History of Science, Avicennan Medicine, water filtration, H₂O*

Extended Summary

Water is one of the most important compounds that are necessary for the emergence and survival of organisms. Since living things cannot survive without water, we can say that there is neither life, nor vitality without water. Consequently, water is at the top of the physiological needs of the human body. Therefore, drinking healthy and clean water and access to clean potable water are among the fundamental rights of every human being. This is exactly why the supply of potable and clean water can be a problem. Today, as one of the direct or indirect negative effects of rapidly increasing urbanization, water basins remain under a serious burden and tension. A quick glance at the history of science reveals that great civilizations arose in the many great river basins this is why one can call these civilizations as River Civilizations. In a sense, the History of Civilization is the History of Water. When we investigate history, for example in the medieval Islamic geography, we may deal with the interesting knowledge on water, through *al Qanun fi al Tibb*.

Avicenna is not only an authority in the history of philosophy, but also in that of medicine. *al Qanun* is important for our study because Avicenna has put forward a new synthesis by blending the knowledge of Natural philosophy, Medicine and Pharmacy in his grand operea *al Qanun*. Another significance of *al Qanun* is that it was read, reproduced, discussed and interpreted in Latin and Arabic in both Christendom and Islamendom. Such an important work was published in Arabic in Rome in 1593. It has been translated into many languages, accepted among cult works for centuries from the time it was written until the emergence of the modern medicine. These are the reasons why we have investigated *al Qanun* in this study. *al Qanun fi al Tibb* consists of five different books. These books are called *kulliyyat*, *mufradat*, *mualajat*, *hummiyyat* and *murakkabat*, respectively. When his work is examined, it will be seen that Avicenna mentions water especially in the *kulliyyat* and *mufradat*, books.

Avicenna first deals with the general characteristics of water, water types, spring waters under the title of '*the state of waters*' in the first book. He talks about water purification methods such as filtering, distillation, boiling and draws attention to the water of the Amu Darya River. Secondly, Avicenna again in the first book, deals with the methods of protection from water-based ailments encountered during voyages. According to him, a passenger who has to drink different waters can get sick more frequently and easily than a passenger who has to consume different foods. Under this title, he describes the method of transferring clean water from a container filled with dirty water to another container with a twisted wick. We see that Avicenna tried to minimize the negative effects by adding some plants or minerals to brackish and salty waters. However, he advises the traveller to take clean water with them before going on a journey, carry clay with them for water purification, and filter the water or drink it with the help of a straw. Third and lastly, Avicenna mentions water in the *mufradat* book of *al Qanun*. This section discusses the use of water and its effect on different parts of the body. In this section, Ibn Sina recommends drinking water alone or mixed with some herbs or wine. In particular, he talks about the effects of cold water and sea water on the respiratory system and digestive system.

After these quotations and translations from *al Qanun fi al Tibb*, comes a chapter in which we deal with the molecular properties of water. In this section, it is discussed how important water is for living things with reference to its chemical properties. Then, this study ends with a conclusion and comment section where the place and importance of water is discussed in the ancient -namely Hippocratic and Dioscoridean- as well as the classical medicinal traditions.

Giriş¹

Günümüz bilimlerinin kabul ettiği verilere göre, yerkürede canlılığın ortaya çıkmış olması ve farklı canlılar suretinde halen yayılabiliyor olması ancak ve ancak basit formülü H₂O olan su molekülü sayesinde mümkündür. Bu yüzdendir ki dünya dışı gezegenlere gönderilen araçlarla uzaktan ya da yüzeyden yapılan ilk araştırmalar su varlığı, su kalıntısı, su izi aramaktadırlar. Esasında su, canlılar için en vazgeçilmez bileşikler arasındadır. Zira basit yapısına rağmen su molekülünün sergilediği biyokimyasal özelliklerin tümünü bir başka molekülden karşılamamız -henüz- mümkün değildir. Yapıları gereği tüm organizmalar, belirli aralıklarda seyreden canlılık eylemlerini sorunsuz sürdürebilmek için yeterli miktarda suya ihtiyaç duyarlar. Bu bakış açısından hareketle ‘yeryüzünde, susuz canlılık olmaz’ şeklinde bir cümle kurmamız mümkündür. Hatta bu cümleyi bir adım öteye taşıyarak ‘evrende su molekülü olmadan bu şekilde bir canlılık olamaz’ şeklinde tümel bir iddiaya da dönüştürebilir ve suyun hem Dünya’da hem de canlılığın ortaya çıkabileceği diğer gezegenlerde en önemli biyokimyasal molekül olduğunun altını ısrarla çizebiliriz. İşte bu yüzden, Genel Biyoloji müfredatlarının ve ders kitaplarının başlangıç konuları arasında, *Canlıların Yapısındaki İnorganik Bileşikler* veya *Canlılığın Kimyası* gibi başlıklar altında, suyun canlılar için önemi ve bazı hayati özellikleri sıralanmaktadır.² Buna göre farklı canlılarda farklı oranlarda olmakla birlikte, organizmalardaki su oranı %70 ila %95 arasında seyretmektedir.

Su antik ve klasik tıpta da önemli bir bileşendir. Zira insanoğlu, tıbbî madde (*materia medica*) olarak etrafında bulduğu, gördüğü canlı cansız türlü nesnelere tarih boyunca faydalanagelmiştir. Antik ve klasik tıp eserlerinde tedavi maksatlı kullanılan bu nesnelere Madenler, Bitkiler ve Hayvanlar kategorilerine ait olmak üzere sırasıyla üç grupta toplanır. Tedavi edici bir nesne olarak kullanılmış olması bir yana, su aynı zamanda bir yapıtaşı olarak da değerlendirilmiştir. İşte bu çalışmanın konusu da suyun klasik tıp eserlerinden özellikle İbn Sînâ’nın (ö. 1037) *el-Kanûn fi’t-Tıbb* (Tıp Kanunları) adlı eserinde nasıl ele alındığıdır.

1. El-Kanûn fi’t-Tıbb ve Önemi

İslam coğrafyasının bilim ve tıp dili olan Arapça ile kaleme alınan bu eser, asırlarca farklı müstensihler tarafından elde çoğaltılarak okunmuş, bazı kısımlarına defalarca şerhler yazılmış, erken dönemlerde Hristiyan coğrafyasının yaygın dili olan Latinceye tercüme edilmiş, böylelikle gerek doğuda gerek batıda tıp alanında uzun asırlarca bir otorite kitap olarak kabul görmüştür. *El-Kanûn fi’t-Tıbb* beş ana bölümden oluşmaktadır. Bunlar sırasıyla tıbbın bilimsel ve felsefi temellerinin ele alındığı *Külliyat*, müstakil ilaç olarak kullanılan madensel, bitkisel ve hayvansal yaklaşık 700 drogen³ ele alındığı *Müfredât*, farklı hastalıkların ve tedavilerinin ele alındığı *Mualecat*, ateşli hastalıkların ele alındığı *Hummiyyât* ve reçetelerden örülü *Mürekkebât* şeklinde adlandırılmıştır. İslam coğrafyasında oldukça fazla Arapça nüshası bulunan bu eser, 1593 yılında Roma’da Arapça olarak basılmıştır. Bu önemli eserin matbaada basımı için gereken izin ve destek Papalık Makamı tarafından sağlanmıştır. Zira bu eser, aynı zamanda Hristiyan coğrafyası için de önemlidir. Öyle ki, bu baskı Bologna Üniversitesi, Tıp Fakültesi’nde on sekizinci yüzyıla kadar ders kitabı olarak okutulmuştur.⁴ Aşağıda yer verdiğimiz Arapça metinler, işte bu 1593 Roma baskısından alınmış olup orijinal eserdeki sayfa numaraları ayrıç içinde verilmiştir. Bu baskının esas alınma sebebi ise hem uzun yıllar Avrupa’da dolaşımında olması hem de XVIII. asırda *el-Kanûn fi’t-Tıbb*’ı Arapçadan Türkçeye tercüme eden Tokatlı Mustafa Efendi tarafından

¹ Bu makalenin bir kısmı ilk yazar tarafından *Su ve İbn Sînâ Tıbbında Önemi* başlığıyla editörlüğünü Emine Gürsoy Naskali’nin yaptığı Su Kitabı’nda (Kitabevi, İstanbul, 2020, sf: 503-531) yayımlanmıştır.

² Bu konuya örnek olarak ülkemizde Türkçe çevirisi yaygın olarak okunan bir genel biyoloji kitabını gösterebiliriz: Neil A. Campbell ve Jane B. Reece, *Campbell Biology* (Boston: Benjamin Cummings / Pearson, 2011).

³ İlaç yapımında kullanılan hayvansal, bitkisel veya madensel hammaddeye verilen isimdir. *Drog*, tek bir maddeyken, *medicine* iki ya da fazla maddenin karışımıdır.

⁴ Jon McGinnis, *Avicenna*. (Oxford: Oxford University Press, 2010).

kullanılmış olmasıdır.⁵ Bununla birlikte, metnin bağlamdan kopuk olduğunu düşündüğümüz veya edisyon hatası olduğunu zannettiğimiz kısımlarında da *el-Kanûn*'un en güncel baskısına⁶ müracaat edilmiştir. Arapça bitki isimlerinin Türkçe karşılıkları Türkçe çeviri bölümünde verilirken, günümüz biliminde cari olan güncel Latince karşılıkları ilk geçtikleri yerde dipnotlarda verilmiştir. Arapça metindeki ayrıçlar içinde de varsa kelimelerin farklı okunuş / yazılışları verilmiştir. Ayrıca hem Arapça metinde hem de Türkçe çevirisinde gerekli olduğu yerlerde ayrıç içerisindeki anlamı destekleyen kelimeler eklenmiş, terimler ve diğer hususlarla ilgili açıklamalar ve düzeltmeler de dipnotlarda verilmiştir.

Çalışmamızda öncelikle *el-Kanûn fi't-Tıbb* adlı eserden derlenen ve su ile ilgili olan kısımlara yer verilmiştir. Eserden derlenen Arapça metin sağda, Türkçe tercümesi solda olacak şekilde çift sütun halinde aşağıya eklenmiştir. Bu yolla, üzerinde çalıştığımız metnin ve orijinalinin okuyucu tarafından mukayesesinin yapılabilmesi amaçlanmıştır. Bir sonraki bölümde ise, 'niçin canlılar bu denli yüksek oranlarda suya ihtiyaç duymaktadırlar?' sorusuna cevap aranmıştır. Suya atfettiğimiz önemin altında hangi özelliklerin yattığı ve kısaca *suyu su yapan* özelliklerin neler olduğuna dikkat çekilmektedir. Benzer başka soruların cevapları çoğunlukla suyun sıra dışı moleküler yapısında saklı olduğundan aşağıda bu konuya da yer verilecektir. Son olarak hem orta çağdan gelen bilginin hem de modern bilginin birlikte ele alındığı bir tartışma ve sonuç bölümü yer almaktadır.

2. El-Kanûn fi't-Tıbb ve Su

Tıbbın tarihine hızlı bir bakış bize göstermektedir ki İbn Sînâ, kendisinden önce gelen tabip ve bilginlerden tevarüs ettiği bilgileri *el-Kanûn fi't-Tıbb*'da, farklı bir sistematik düzende güncellemiştir. İbn Sînâ, *El-Kanûn*'un I. Kitabının, II. Fenninin, 16. Faslında 'Suların Durumu';⁷ I. Kitabının III. Fenninin, 7. Faslında 'Yolcunun Çeşitli Suların Zararlarından Kendini Sakınması Üzerine'⁸ ve II. Kitabının 13. Faslında 'Mim Harfi Hakkındaki Sözdür'⁹ başlıkları altında çeşitli su tiplerini ve bunların insan bedeni üzerindeki etkilerini ele almaktadır. Kitabın hacmi ile kıyaslandığında, ortalama bir tıp kitabına göre *el-Kanûn*'da su bahsine fazlaca yer verildiği de görülecektir. Bu durum büyük bir ihtimalle İbn Sînâ'nın suya verdiği önemi ve kendisinin su hakkındaki bilgilerini tebarüz ettirmektedir. Kitapta geçtiği sıraya göre bu bahisler şu şekildedir:

2.1. El-Kanûn fi't-Tıbb I. kitap, II. fen:

(الفصل السادس عشر: في أحوال المياه)

(48) Su, unsurlardan bir unsurdur. Bütün diğer unsurlardan farklı olarak, -yegâne bir şekilde kendisi besin olmadığı halde, besinlerin emilimini ve kıvamlarının düzenlenmesini sağladığı için besinlerle birlikte alınır. Dediğimiz üzere, su besleyici değildir. Besleyici olan bilkuvve kandır, ki o bu kuvvetle insan organlarının parçalarını ayırır.¹⁰

Terkip haline gelmedikçe, basit bir cisim kan suretini ve insan uzvunun suretini kabul edemez. Ancak su,

(48) إن الماء ركن من الأركان، ومخصوص من جملة الأركان بأنه وحدة من بينها منخل في جملة ما يتناول، لا لأنه يغذو، بل لأنه ينفذ الغذاء ويصلح قوامه. وإنما قلنا إن الماء لا يغذو لأن الغاذي هو الذي بالقوة دم ويقوة أبعاد من ذلك جزء عضو الإنسان.

والجسم البسيط لا يستحيل إلى قبول صورة الدموية وإلى قبول صورة عضو الإنسان، ما لم

⁵ Söz gelimi Tokathlı Mustafa Efendi'nin Ragıp Paşa Kütüphanesi 1335 numarada kayıtlı müellif nüshası eserinin 7. cildinin 94^a sayfası, ilk satırında yer alan 've tab ile olan nüshada mesturdur ki' şeklindeki ifadelerinden Roma baskısı Arapça metni okuduğu anlaşılabilir.

⁶ Muhammed Emin ed-Dinnavi, *Ibn Sînâ El-Kanûn fi't-Tıbb* (3 Cilt), (Beyrut: Dar el-Kütüb el-İlmiye, 1999).

⁷ *El-Kanûn fi't-Tıbb*, Roma, 1593, sf. 48-50.

⁸ *El-Kanûn fi't-Tıbb*, Roma, 1593, sf. 94.

⁹ *El-Kanûn fi't-Tıbb*, Roma, 1593, sf. 206, 207. İbn Sînâ eserinin bu kısmında drogları alfabetik sırayla verdiğiinden dolayı ve su mim harfi ile الماء olarak yazıldığı için burada ele alınmaktadır.

¹⁰ Bu son cümlede İbn Sînâ'nın ayırma fiili ile *çözücülük* anlamında bir ayırmayı mı yoksa *organogenesis* anlamında bir ayırmayı mı kastettiği metnin bağlamından maalesef tam olarak anlaşılmamaktadır.

gıdaların sulandırılmalarına, küçük geçitlerden damarlara ve kanallara nüfuz etmelerine yardımcı olan bir cevherdir. Beslenmenin tamamlanmasında bu yardım kaçınılmazdır. Suların çeşitliliği, su olmak bakımından cevherlerine değil, karışımlarına ve baskın niteliklerine göredir.

Suların en iyisi, göze¹¹ suyudur ama tüm gözelerin suyu değil. Öyle bir göze ki onun bulunduğu saf toprakta nitelik olarak toz, kum veya başka bir harici madde bulunmaz. Yahut taşlıklardaki (gözeler) daha iyi olurlar ki o taşlar toprağın kokuşması gibi kokuşmazlar. Ancak saf kilde olan, taşlıkta olandan daha iyidir. Bu şekilde akan gözelerin tümü saf olmazlar. Akanların tümü güneş ve rüzgâra maruz kalmaz. (Oysaki) Akan sulardaki faziletler bunlar sayesindedir.

Durgun sulara gelince, eğer durgun sular açıkta iseler kötüleşirler, eğer derinde veya örtülü iseler kötülemezler.

Biliniz ki, kilden akan su, taşlardan akan sudan hayırlıdır, çünkü kil suyu temizler, içine karışmış şeyleri tutar ve suyu arıtır, taşlar böyle değildir. Ancak, kilin saf olması, çamurlu ve bataklık olmaması gerekir. İttifakla (bilinmektedir ki), bu su derinde olur, kendisine karışan şeyleri çözecek kadar hızlı akar, güneşe doğru yönelir, doğuya özellikle de yaz doğusuna¹² doğru akıyorsa o su en iyisidir, üstelik bir de kaynağından uzaktaysa. Sonra, kuzeye doğru akan su gelir. Batı'ya ve Güney'e akan sular kötüdür, özellikle de güneyden rüzgâr görüyorlarsa. Yüksekten gelen su, bu saydığımız niteliklere sahipse daha iyidir. Bu sifatlara sahip olan su tazedir, ferahlatıcıdır ve tatlı olduğu varsayılır. Böyle bir su az miktarda içki ile karışırsa onun etkisini giderir. Hafiftir, hızlı soğur, hızlı ısınır çünkü seyrekir. Kışın soğuk, yazın sıcaktır. Belirgin bir tadı yoktur, kokusu da yoktur. Yemek borusundan¹³ hızlı iner; haşlama yapıldığında haşlaması, pişirme (49) yapıldığında da piş(ir)mesi hızlıdır.

Biliniz ki, suyun durumu hakkında başarılı bir yöntem de ağırlığıdır ki çoğu durumda hafif su daha iyidir. Ağırlık mikyal (ölçek) ile veya muhtelif sulara batırılmış iki bez parçası ile veya eşit ölçekteki iki pamukla ölçülebilir. Sonra bu ikisi kurutulur ve

بتركب. لكن الماء جوهر يعين في تسهيل الغذاء وترقيقه وبدرقته نافذا إلى العروق ونافذا إلى المخارج، لا يستغني عن معونته هذه في تمام أمر الغذاء. ثم المياه مختلفة لا في جوهر المائية ولكن بحسب ما يخالطها وبحسب الكيفيات التي تغلب عليها.

فأفضل المياه مياه العيون ولا كل العيون ولكن ماء العيون الحرة الأرض التي لا يغلب على تربتها شيء من الأحوال والكيفيات الغريبة، أوتكون حجرية فتكون أولى بأن لا تعفن العفونة الأرضية، لكن التي من طينة حرة خير من الحجرية، ولا كل عين حرة بل التي هي مع ذلك جارية، ولا كل جارية بل الجارية المكشوفة للشمس والرياح، فإن هذا مما تكتسب به الجارية فضيلة.

وأما الرائدة فربما اكتسبت رداءة بالكشف لا تكتسبها بالغور والستر.

واعلم أن المياه التي تكون طينية المسيل خير من التي تجري على الأحجار، فإن الطين ينقي الماء ويأخذ منه الممزوجات الغريبة ويروقه، والحجارة لا تفعل ذلك. لكنه يجب أن يكون طين مسيلها حرا لا حمأة، ولا سبخة ولا غير ذلك. فإن اتفق أن كان هذا الماء غمرة شديد الجرية تحيل كثرتة ما يخالطه إلى طبيعته يأخذ إلى الشمس في جريانه، فيجري إلى المشرق خصوصا إلى الصيفي، فهو أفضل لاسيما إذا بعد جدا من مبدئه. ثم ما يتوجه إلى الشمال. والمتوجه إلى المغرب والجنوب رديء، وخصوصا عند هبوب الجنوب. والذي ينحدر من مواضع عالية مع سائر الفضائل أفضل. وما كان بهذه الصفة، كان عذبة يخيل أنه حلوى، ولا يحتمل الخمر إذا مزج به منه إلا قليلا، وكان خفيف الوزن سريع التبريد والتسخن لتخلخله، باردة في الشتاء حارة في الصيف، لا يغلب عليه طعم ألبته ولا رائحة. ويكون سريع الانحدار من الشراسيف سريع تهري ما يهري فيه وطبخ (ما يطبخ فيه. 49)

واعلم أن الوزن من الدستورات المنجحة في تعرف حال الماء، فإن الأخف في أكثر الأحوال أفضل. وقد يعرف الوزن بالمكيال، وقد يعرف بأن تبل خرقتان بماءين مختلفين، أو قطنتان متساويتان في الوزن. ثم يجففان تحفيفا بالغا ثم

¹¹ TDK Sözlüğüne göre, göze halk ağzında 'su kaynağı' demektir. Metnimizde geçen göze suyu ifadesi, kaynak suyu anlamında kullanılmaktadır.

¹² Yaz ve kış mevsimlerinin uç günlerinde, güneş farklı noktalardan doğup battığı için, yeryüzündeki bir gözlemciye göre yaz-doğusu, kış-doğusu diye adlandırabileceğimiz iki tane doğu ve buna mukabil iki tane de batı bulunmaktadır.

¹³ Burada الشرسوف terimi ile kastedilen, yemek borusunun diyafram sonrasındaki epigastrium kısmıdır.

tartılır, hafif olan pamuktaki su daha iyi olandır. Süzme ve damıtma ile nahos sular ıslah edilirler. Bu mümkün değilse, kaynatılır. Çünkü kaynamış su, - alimler tarafından gözlemlendiği üzere- daha az gaz yapar ve (sindirim kanalında) kolayca iner gider. Bir takım cahil tabipler, kaynamış suyun lâtif kısmı yükselir (buharlaştır), kesif kısmı geride kalır ve bu yüzden suyu yoğunlaştırdığı için kaynatmanın faydası yoktur zannederler.

Ancak bilinmelidir ki su, sıvı(olmak)lıkla seyreklik veya yoğunluk bakımından bir örnektir (homojen), çünkü o basittir, bileşik değildir. Bununla birlikte su ya şiddetli soğukla ya da çokça toprak parçasının karışmasıyla yoğunlaşır.¹⁴ Bu toprak parçaları ileri derecede küçük oldukları için sudan ayrışmaları ve çökelmeleri mümkün olmaz. İlâveten, suyun bağlarını ayırmaya yetecek miktarda olmadıklarından, çok az çökeler ve böylece suyun cevheriyle karışmış olarak kalırlar. Ardından (suyu) kaynatma önceden soğuk tarafından ortaya çıkarılan yoğunluğu giderir, sonra suyun parçaları en ince kıvama gelinceye değin çokça seyrekleşirler. Böylece suyun yoğunluğundan hapsolmuş ağır toprak parçalar ayrıştırılıp, süzülerek içinden geçip çökerek suyun üstte kalmasını sağlayabilir. Geriye su basit bir hale yakın olarak kalır, buharlaşarak ayrıştırılan kısım bu kalan kısım gibidir, çünkü su bir karışımdan ayrılarak safi hale gelirse bütün parçaları incelikte birbirine benzerler yani buharlaşan kısmın kalan kısımdan pek de bir farklılığı fazlalığı yoktur. Suyu kaynatmak, soğukluğun yoğunlaşmasının giderilmesiyle ve ona karışan şeylerin çökmesiyle, suyu inceltir. Buna delil olarak eğer yoğun suları uzun bir müddet bırakırsan çok da önemsenmeyecek bir tortunun oluştuğunu görürsün, suyu kaynatmışdaysa zamanla fazlaca bir çökelti oluşur, kalan su böylelikle hafifleşir ve safi hale gelir. Çökelti oluşmasının sebebiyse kaynatmakla ortaya çıkan bir inceltme halidir.

Ceyhun Nehri gibi büyük vadi sularının özellikle son kısmından bir miktar suyun bulanık halde alındıktan sonra nasıl birden saflaştığını görmez misin? Öyle ki ikinci bir kez saflaştırıldığı takdirde kayda değer bir çökelti oluşma durumu kesinlikle olmaz. **Nil** suyunu övgüde çok fazla abartıya kaçan öyle bir kavim var ki yaptıkları bu övgüyü dört sıfatla yaparlar bunlar: kaynağının uzak olması,

یوزنان، فالماء الذي قطنته أخف، فهو أفضل. والتصعيد والتقطير مما يصلح المياه الرديئة، فإن لم يمكن ذلك فالطبخ فإن المطبوخ على ما شهد به العلماء أقل نفخة وأسرع انحذاراً. والجهال من الأطباء يظنون الماء المطبوخ يتصعد لطيفه ويبقى كثيفه فلا فائدة في الطبخ إذ يزيد الماء تكثيفاً.

ولكن يجب أن تعلم أن الماء في حد مائيته متشابهة الأجزاء في اللطافة والكثافة لأنه بسيط غير مركب. لكن الماء يكثف إما باشتداد كيفية البرد عليه، وإما لمخالطة شديدة من الأجزاء الأرضية التي لفرط صغرها ليس يمكنها أن تنفصل عنه وترسب فيه. لأنها ليست بمقدار ما يقدر أن يشق اتصال الماء فيرسب فيه صغرة فيضطرها ذلك إلى أن يحدث لها لجوهر الماء امتزاج. ثم الطبخ يزيل التكثيف الحادث عن البرد أولاً ثم يخلخل أجزاء الماء خلخلة شديدة حتى يصير ارق قوامه، فيمكن أن تنفصل عنه الأجزاء الثقيلة الأرضية المحبوسة في كثافته وتخرقه راسية وتباينه بالرسوب، ويبقى ماء محضة قريبة من البسيط ويكون الذي انفضل بالتبخير مجانسا للباقي غير بعيد منه، لأن الماء إذا تخلص من الخلط تشابهت أجزاءه في اللطافة فلم يكن لصاعدها كثير فضل على باقيةها. فالطبخ إنما يطف الماء بزالة تكثيف البرد وبترسيب الخلط المخالط له. والدليل على هذا أنك إذا تركت المياه الغليظة مدة كثيرة لم يرسب منها شيء يعتد به، وإذا طبختها رسب في الوقت شيء كثير وصار الماء الباقي خفيف الوزن صافية، وكان سبب الرسوب هو الترقيق الحاصل بالطبخ.

جیحون ألا ترى أن مياه الأودية الكبار مثل نهر -وخصوصاً ما كان منها مغترف من آخره- يكون عند الاعتراض في غاية الكدر ثم يصفو في زمان قصير كرة واحدة بحيث إذا استصفيتها مرة أخرى لم ترسب شيء يعتد به البتة. وقوم يفرطون في مدح ماء النيل إفراطاً شديدة ويجمعون محامده في أربع، بعد منبعه وطيب مسلكه وأخذة إلى الشمال عن الجنوب ملطف لما

¹⁴ Buradaki kelime *yoğunlaşma* olarak da *katlaşma* olarak da tercüme edilebilir. Çünkü Arapça کثيف kelimesinin anlamları arasında *yoğun, kalın, koyu, mat* vb. bulunmaktadır. Bu durumda, İbn Sînâ'nın, ifadenin ilk kısmında donan suyun katılaştığını anlattığını düşünebiliriz.

geçtiği güzergahın temiz olması, suları güneyden kuzeye doğru yumuşak bir geçişle alması ve son olarak derinliğidir ki bu konuda başka su kaynaklarıyla benzerdir.

Nahoş sular saflaştırılmak istendiğinde her gün bir kaptan başka bir kaba aktarılırsa her gün çökelti görülür. Bununla birlikte, bir kapta uzun süre bekletmedikçe de tortular dibe çökmezler. Buna rağmen tam bir saflığa ulaşmış olmaz. Bunun sebebiyse karışmış olan toprakların, cevheri ince olup kalın, yapışkan ve yağlı olmayan suda kolayca çökmesi buna karşılık yoğun yapıdaki (bir karışımda) kolaylıkla çökmemesidir. Sonra, kaynatmak da kaynatmanın ardından çalkalamak da cevherin inceliğine faydalıdır.

Suların içinde, özellikle yazın gök gürültülü bulutlardan (inen) yağmur suyu en iyilerdendir. Ancak, fırtınalı rüzgâra sahip bulutlardan olursa, buhar bulanık olur, bu da damlaların indiği bulutun bulanık olmasına yol açar, dolayısıyla cevher tağşiş olmuş olur, saf değildir. Ancak her ne kadar iyi olsa da yağmur suyu birdenbire kokuşur. Çünkü o öyle çok ince bir sudur ki yerden ve havadan kaynaklanan pislikler çabucak tesir ederler. Bu bozukluk hıtların (*suyuk, özsü*) bozulmasına sebep olur. Göğse ve sese zararlıdır.

Bazı alimler demiştir ki: *Buna (bozulmaya) sebep olan, (suyun) muhtelif nemlerden yükselen buhardan oluşmasıdır.* Eğer sebep bu olsaydı, yağmur suyu kötülenirdi, övülmezdi. Oysa böyle değildir! Çünkü (bu durum, suyun) cevherinin aşırı lâtif oluşundandır. Bütün lâtif cevherlerin kıvamı, ediliğe kabildir. Eğer yağmur suyu birdenbire kaynatılırsa bozulma eğilimi azalmış olur. Eğer bir kimse, bozulmaya kabil yağmur suyunu içere veya içmek zorunda kalırsa, ekşi (asitli) besinler tüketmelidir.

Ancak kuyu ve kanal sularının gözelerle kıyasladığında kötü olduklarını görürüz. Çünkü bu gibi sular topraksı maddelerle uzun bir süre sıkışmış, karışmıştır ve kokuşmadan hali değildirler. Bu (sular), akmalarını ve zuhur etmelerini sağlayan

يجري فيه من المياه، وأما غمورته فيشاركه فيها غيره.

والمياه الرديئة لو استصفيته كل يوم من إناء إلى إناء لكان الرسوب يظهر عنها كل يوم من الرأس، ومع ذلك فإنه لا يرسب عنها ما من شأنه أن يرسب إلا بأناة من غير إسراع، ومع ذلك فلا ينصقي تصفية بالغة، والعلة فيه أن المخالطات الأرضية يسهل رسوبها عن الرقيق الجوهر الذي لا غلظ له ولا لزوجة ولا دهنية ولا يسهل رسوبها عن الكثيف تلك السهولة. ثم الطبخ يفيد رقة الجوهر وبعد الطبخ المخض.

ومن المياه الفاضلة ماء المطر وخصوصا ما كان صيفية ومن سحب راعد. وأما الذي يكون من سحب ذي رياح عاصفة، فيكون كدر البخار الذي يتولد منه وكدر السحاب الذي يقطر منه فيكون مغشوش الجوهر غير خالصة. إلا أن العفونة تبادر إلى ماء المطر وإن كان أفضل ما يكون، لأنه شديد الرقة فيؤثر فيه المفسد الأرضي والهوائي بسرعة، وتصير عفونته سببا لتعفن الأخلاط ويضر بالصدر والصوت.

قال قوم: والسبب في ذلك أنه متولد عن بخار يصعد من رطوبات مختلفة ولو كان السبب ذلك لكان ماء المطر مذمومة غير محمود وليس كذلك. ولكنه لشدة لطافة جوهره، فإن كل لطيف الجوهر قوامه قابل للانفعال. وإذا بودر إلى ماء المطر وأعلي قل قبوله للعفونة. والحموضات إذا تنولت مع وقوع الضرورة إلى شرب ماء مطر قابل للعفونة أو من ضرره.

وأما مياه الآبار والقني بالقياس إلى مياه العيون رديئة، وذلك لأنها مياه محتقنة مخالطة للأرضيات مدة طويلة لا تخلوا عن تعفين ما وقد استخرجت وحركت بقوة قاسرة لا بقوة فيها مائلة إلى الظهور والانفعا،¹⁶ ابل بالحيلة والصناعة بأن قرب لها السبيل إلى الرشوح. وأرداها ما جعل لها مسالك في الرصاص فتأخذ من قوته وتوقع كثيرة في قروح الأمعاء.

¹⁶ Esas aldığımız 1593 baskısında اندخاع olarak geçen bu kelime, çok büyük bir ihtimalle اندفاع kelimesinin yanlış yazılmış halidir.

kendi hareketleri ile değil, ancak hüner ve tekniklerle¹⁵ (üretilen) kasrî bir hareketle çıkarılır ve yakındaki kanala yönlendirilirler. En kötü su, kurşun (borulardan) geçen su olup, (kurşunun) kuvvetinden aldığı için bağırsaklarda yaralar açar.

Sızıntı (bataklık) suyu, kuyu suyundan da kötüdür. Çünkü kuyu suyu, sızıntı yapacak bir kaynak bulacağından hareketine devam eder, durağan kalmaz, çıktığı yerde de oyalanmaz, Bununla birlikte, sızıntı suları (bataklık suları) kokuşmuş toprağın gözeneklerinde uzun süre kalır, yavaşça hareket eder ve dışarı çıkar. Bu yavaş hareketi de fişkırtma kuvvetiyle değil, büyük miktarı sebebiyle gerçekleşir. Ayrıca, bu su sadece bozuk, kokuşmuş toprakta bulunur.

Buz ve kar suyu kalındır. Durgun sular özellikle de açıkta iseler, kalitesiz ve ağırdırlar. Böyle sular, kışın kar sebebiyle soğur ve balgam üretir, yazın da güneş ve kokuşma sebebiyle ısınırsa acılaştır. Yoğunluğu ve içinde iyice incelmış topraksı maddelerle karışmasından dolayı, içenlerde dalak rahatsızlıklarına sebep olur. (Bu kişilerin) Karınları inceler, bağırsakları tutulur, etrafları (kol, bacak gibi uzuvları) ve yanları ve boyunları zayıflar. Yeme içme arzuları galip gelir, karınları tutulur ve kusmaları zorlaşır. Bazen vücutlarında su toplanmasından dolayı ödemleri olur. Bazen ciğerlerinde zatürreleri olur, bazen bağırsakları ve dalakları kayganlaşır. Bacakları inceler, karaciğerleri zayıflar. Beslenmeleri, dalak yüzünden azalır. İlaveten böyle kimselerde özellikle kış aylarında, cinnet, basur, varis, pörsümüş ular olur. Kadınlarda gebe kalma ve tüm doğumlar zor olur. Şişmiş ceninler doğururlar, ki çoğunlukla yalancı gebelik görülür. Sıklıkla bebeklerin fitıkları (*hydrocele*) olur, büyüdüklerinde varisleri ve baldırlarında yaraları olur. Yaraları iyileşmez, şehvetleri çok olur, ishalleri zor olur, (ishal) olduklarında ezalı olur ve bağırsaklarını yaralar. Sıklıkla dört günde bir gelen ateşe¹⁷ düşer olurlar ki yaşlıları kavurur, onların yüzlerini ve karınlarını kurutur.

Ne olursa olsun durgun suların hiçbiri mide için uygun değildir. Bir kepçe göze suyunun hükmü de

والنز أرداً من ماء البئر، لأن ماء البئر يستجد نبوعه بالنز فتدوم حركته ولا يلبث اللبث الكثير في المحقن ولا يريث في المنافس ريثاً طويلاً. وأما ماء النز فماء يطول تزدهه في منافس الأرض المعفنة ويتحرك إلى الينبوع والبروز. وحركته بطيئة لا تصدر عن قوة اندفاعها بل لكثرة مادتها ولا تكون إلا في أرض فاسدة عفنة.

وأما المياه الجليدية والتلجية فغليظة، والمياه الراكدة الأجمية خصوصاً المكشوفة رديئة ثقيلة وإنما تبرد في الشتاء بسبب الثلوج وتولد البلغم وتسخن في الصيف بسبب الشمس والعفونة فتولد المرارة ولكتافتها واختلاطها الأرضية بها وتحلل اللطيف منها، تولد في شاربها أطلحة، وترق مراقهم وتحبس أحشاءهم وتقضف منهم الأطراف والمناكب والرقاب ويغلب عليهم شهوة الأكل والعطش وتحبس بطونهم ويعسر قيؤهم، وربما وقعوا في الاستسقاء لاحتباس المائية فيهم، وربما وقعوا في ذات الرئة وزلق الأمعاء والطحال. وتضمّر أرجلهم وتضعف أكبادهم وتقل من غذائهم بسبب الطحال، ويتولد فيهم الجنون والبواسير والدوالي والأورام الرخوة خصوصاً في الشتاء، ويعسر على نسانهم الحبل والولادة جميعاً، وتلدن أجنة متورمين ويكثر فيهم الرجاء والحبل الكاذب ويكثر الصبيانهم الأدر، ولكبارهم الدوالي وقروح الساق، ولا تبرأ قروحهم وتكثر شهوتهم ويعسر إسهالهم ويكون مع أذى وتقريح الأحشاء، ويكثر فيهم الربع وفي مشايخهم المحرقة ليس طبائعهم وبطونهم.

والمياه الراكدة كيف ما كانت، غير موافقة للمعدة. وحكم المغترف من العين قريب من حكم

¹⁵ Arapça metinde geçen حيلة kelimesi hem *hüner* hem de *hile* anlamına gelmektedir. Hemen ardından gelen *sanat* kelimesiyle teknik bir ifadenin kastedildiği açıktır. Ayrıca İbn Sînâ'nın burada kastettiği hareket, hareket ettiricinin hareketliden bağımsız olduğu, dışarıdan gelen ve zarurî olan hareket tipidir. İbn Sînâ'nın hareket konusundaki görüşleri için 'Simâu't-tabîi, Doğayı Dinlemek' adını taşıyan 'Fizik' konulu eserine bakılabilir: Ali Durusoy, "Hareket", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 16 (Ankara: TDV Yay., 1997), 121-123; Muhittin Macit ve Ferruh Özpilavcı, *Kitâbu-ş Şifâ Fizik İbn Sînâ* Cilt 1, (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2014).

¹⁷ İng. *quartan fever*.

durgun suyun hükmü gibidir. Ancak, (bu su) durgun sudan daha iyidir, zira bir mevzide beklemesi uzun değildir. Akmadığı için kesinlikle ağırdır. (Durgun su) sıklıkla kabız yapar ve hızlıca karın bölgesini yakar hale gelir. Ateşli kimselere uygun değildir ki o kimselerde acılık baskındır. Aksine kabızlık ve olgunluk gereken kimselere uygundur. İçine madenî cevher karışan suların ya da kendi mecrasında akan suların veya sülüklü suların tümü kötüdür. Ancak bazılarında faydalar bulunur. Demir kuvveti bulunan su bağırsaklara faydalıdır, ishale (faydalıdır) ve şehveti artırır. Şimdi de bu suların ve mecrasında akan suların hallerini zikredeceğiz. Buz ve kar, saf olup kötü potansiyelle katışıksız olduklarında suda erimeleri, suyu haricen soğutmaları veya iyi suya eklenmeleri eşittir. (Böyle suyun) kısımlarının halleri çok fazla çeşitlilik göstermez. Fakat diğer sulardan daha yoğundur ve nevrolije mustarip olanlara zarar verir. Kaynatıldığında iyi olur. Eğer buz kötü sudan oluşmuşsa veya kar düştüğü yerden kirlilik kapmışsa, bu buz ve karı su ile karıştırmadan suyu soğutmak evladır. Mutedil miktarda soğuk su, sağlıklı kimseler için uygundur. Bununla birlikte, sınırlara ve bağırsaklarında ur olan kimselere zarar verir. Şehveti tetikler, mideyi şiddetlendirir (sıkılaştırır).

Sıcak su, hazmı bozar, besini tüketir, susuzluğu hemen gidermez. Bazen ödem (hidrops), yoğun ateş yapar ve bedeni soldurur. Sıcak su, eğer ılıkta mide bulantısı yapar. Eğer bundan daha sıcaksa, aç karnına alınır, mideyi yıkar ve tabiatı (gergeği onu) boşaltır. Lakin daha fazlasını içmek kötüdür, (50) (çünkü) midenin kuvvetini giderir. Suyun çokça ısıtılmışı bazen koliti çözer ve dalaktaki yeli kırar. Kendilerine sunî olarak ısıtılmış sıcak su iyi gelen (kimseler) sara (epilepsi), melankoli, soğuk baş ağrısı çekenler, konjonktivit olanlar, boğazında ve diş etlerinde kabarcıklar olanlar, kulakları ardında urlar olanlar, felçli olanlar, diyaframında ve kalp ayırımında ve göğüs civarında yaralar olanlardır. (Sıcak su) Menstruasyonu sağlar, diüretiktir, analjeziktir.

Tuzlu su, zayıflatır, kurutur. Önce kendisindeki cila (kuvvetiyle) ishal eder, sonra da tabiatı sebebiyle parçaları kurutarak birbirine bağlar. Kanı bozar, öyle ki kaşını ve uyuza yol açar.

Bulanık su, böbrek taşı ve tıkanıklık yapar sonrasında diüretik¹⁸ içirmek gerekir. Karnından

alınmaz. Ancak, (bu su) durgun sudan daha iyidir, zira bir mevzide beklemesi uzun değildir. Akmadığı için kesinlikle ağırdır. (Durgun su) sıklıkla kabız yapar ve hızlıca karın bölgesini yakar hale gelir. Ateşli kimselere uygun değildir ki o kimselerde acılık baskındır. Aksine kabızlık ve olgunluk gereken kimselere uygundur. İçine madenî cevher karışan suların ya da kendi mecrasında akan suların veya sülüklü suların tümü kötüdür. Ancak bazılarında faydalar bulunur. Demir kuvveti bulunan su bağırsaklara faydalıdır, ishale (faydalıdır) ve şehveti artırır. Şimdi de bu suların ve mecrasında akan suların hallerini zikredeceğiz. Buz ve kar, saf olup kötü potansiyelle katışıksız olduklarında suda erimeleri, suyu haricen soğutmaları veya iyi suya eklenmeleri eşittir. (Böyle suyun) kısımlarının halleri çok fazla çeşitlilik göstermez. Fakat diğer sulardan daha yoğundur ve nevrolije mustarip olanlara zarar verir. Kaynatıldığında iyi olur. Eğer buz kötü sudan oluşmuşsa veya kar düştüğü yerden kirlilik kapmışsa, bu buz ve karı su ile karıştırmadan suyu soğutmak evladır. Mutedil miktarda soğuk su, sağlıklı kimseler için uygundur. Bununla birlikte, sınırlara ve bağırsaklarında ur olan kimselere zarar verir. Şehveti tetikler, mideyi şiddetlendirir (sıkılaştırır).

والماء الحار يفسد الهضم ويطفىء الطعام، ولا يسكن العطش في الحال، وربما أدى إلى الاستسقاء والدق، ويذبل البدن. فأما السخن فإن كان فاترة غثي(غثي؟)، وإن كان أسخن من ذلك فتجرع على الريقا(الريق؟)، فكثيرا ما غسل (50) المعدة وأطلق الطبيعة، لكن الاستكثار منه رديء يوهن قوة المعدة. والشديد السخونة ربما حلل القولنج وكسر الرياح من الطحال. والذين يوافقهم الماء الحار بالصنعة أصحاب الصرع وأصحاب الماخوليا وأصحاب الصداع البارد وأصحاب الرمذ. والذين بهم بثور في الحلق والعمور، وأورام خلف الأذن، وأصحاب النوازل ومن بهم قروح في الحجاب وانحلال الفؤاد في نواحي الصدر، ويدر الطمث والبول ويسكن الأوجاع.

وأما الماء المالح فإنه يهزل وينشف ويسهل أولا بالجلاء الذي فيه، ثم يعقل اجزا بالتجفيف الذي في طبعه. ويفسد الدم فيولد الحكمة والجرب.

والماء الكدر يولد الحصى والسدد فليتناول بعده ما يدر. على أن المبطن كثيرا ما ينتفع به

¹⁸ İdrar sökücü.

hasta olanlara oldukça faydalıdır ki yoğun, ağır ve sair sular da böyledir, çünkü (bu su) karında hapsolür ve yavaşça aşağıya iner. Antidotu, yağ ve şekerdir.

Nişadırılı¹⁹ su içildiği, içine oturulduğu²⁰ veya lavman yapıldığı takdirde, tabiatı rahatlatır. Şaplı su, fazla menstruasyon akıntısına, kanlı öksürüğe (hemoptiz), hemoroid kanamasına iyi gelir. Ancak, buna yatkın olan bedenlerde, ateşi şiddetle uyarır (vücut sıcaklığını yükseltir).

Demirli su, dalak iltihabını kurutur, afrodisyak etki gösterir. Bakırlı (su), bozulmuş mizacı düzeltir.

İyi ve kötü (olmak üzere) farklı sular karıştırılırsa, en kuvvetlisi baskın gelir. Bozulmuş suların tedbirini Gezginin Korunması ile ilgili babda ele aldık.²¹ Su hakkındaki hükümleri, su sıfatlarını, kuvvetlerini, çeşitlerini, Basit ilaçlar (kısmında) Su Babında zikrettik, size ne dediğimize oradan bakınız.

وبسائر المياه الغليظة الثقيلة لاحتباسها في بطنه وبطء انحدارها ومن تروقاته الدسم والحلاوات.

والنوشادرية يطلق الطبيعية، شرب منها أو جلس فيها، أو احتقن. والشبيه تنفع من سيلان فضول الطمث، ومن نفث الدم وسيلان اليواسير. غير أنها شديدة الإثارة للحمى في الأبدان المستعدة لها.

والحديد يذب (يزيل) الطحال ويعين على الباه والنحاسي صالح لفساد المزاج.

وإذا اختلطت مياه مختلفة جيدة وردية غلب أقرها. ونحن قد بينا تدبير المياه الفاسدة في باب تدبير المسافرين. ونذكر في أحكام الماء وصفاته وقوى أصنافه في باب الماء في الأدوية المفردة فاطلب ما قلناه من هنا لك.

İbn Sînâ, *el-Kanûn fi't-Tıbb*'ın birinci kitabında yukarıda verdiğimiz metinden başka yolcuların, seferde olanların sular konusunda nelere dikkat etmeleri gerektiğini belirttiği bir bölüm daha kaleme almıştır.

2.2. El-Kanûn fi't-Tıbb I. kitap, III. fen:

Yedinci Fasıl: Gezginin Çeşitli Sulardan Kaynaklanan Rahatsızlıklardan Sakınması Üzerine (الفصل السابع: في توقي المسافرين مضرة المياه المختلفة)

(94) Yolcularda, suların farklılığı, gıdaların farklılığından daha fazla hastalığa sebep olabilir. Suyun bu durumu dikkate alınarak önlemler (almak) gerekir. Bu önlemler; çokça arıtmak, delikli çömlerle çokça süzmek ve kaynatmaktır. Daha önce sebebini açıkladığımız gibi arındırılabilir ve suyun cevherine karışanlar ayrılabilir. Bundan daha önemli olmak üzere, tümü tırmanma ile damıtılır.

Ve belki de yünden bir fitil bükülerek bir ucu iki kaptan dolu olana, diğer ucu da boş kaba bırakılır, böylece boş kaba su damlar. (Bu) iyi bir arıtma olur, özellikle de tekrarlandığında. Benzer şekilde acı ve kötü su da kaynatılır, kaynarken içine saf kil atılır ve yün (bobin gibi) döndürülür, sonra (yün) alınır ve sıkılırsa, işte o sıkılan su, en baştaki sudan daha iyidir. Aynı şekilde suyun halisi (için) de kötü nitelikli olmayan ve özellikle de güneşte yanmış saf

إن اختلاف المياه قد يوقع المسافرين في (94) أمراض أكثر من اختلاف الأغذية، فيجب أن يراعي ذلك بتدارك أمر الماء. ومن تداركه كثرة ترويقه وكثرة استرشاحه من الخزف الرشاح وطبخه، كما قد بينا العلة فيه قد يصفيه ويفرق بين جوهر الماء الصرف وبين ما يخالطه وأبلغ من ذلك كله تقطيره بالتصعيد.

وربما قتلت فتيلة من صوف وجعل منها في أحد الإناءين وهو المملوء طرف وترك طرفها الآخر في الإناء الخالي، فقطر الماء الخالي. وكان ضربة جيدة من الترويق، وخصوصا إذا كرر. وكذلك إذا طبخ الماء المر والرديء وطرح فيه وهو يغلي طين حر وكباب صوف، ثم تؤخذ وتعصر، فإنها تعصر عن ماء خير من الأول. وكذلك محض الماء وقد جعل فيه طين حر لا

¹⁹ NH₄Cl

²⁰ İng. *sitz bath*.

²¹ İbn Sînâ burada, I. Kitabın, III. Fenninin, V. Taliminin 7. Faslında *Gezginin Çeşitli Sulardan Kaynaklanan Rahatsızlıklardan Sakınması* başlığı altında verdiği bilgilere atıf yapmaktadır. Aşağıda, bir sonraki başlıkta bu bilgilere yer verilecektir.

kil alınır, sonra (su) arıtılır ve onun bozulmasını kıran da budur.

Su şarapla birlikte de içilir, nüfuzunun (geçişinin) azlığı cinsinden bozulduysa (şarap) onun bozulmasını defeder. Yine maddeler azsa veya mevcut değilse sirke karıştırarak içmek gerekir, özellikle yaz mevsiminde. Böylece yoğunlaşmaya faydalı olur.

Tuzlu suyu sirkeyle veya sirkencübîn (ballı sirke) ile içmek ve içine keçiboynuzu,²² mersin çekirdeği²³ ve alıç²⁴ eklemek gerekir. Tanenli alkali suya gelince, (onun) tabiatını yumuşatan her şeyi içmek gerekir. Şarap da onun üzerine içilirse faydalı olur. Acı su, yağlanarak, tatlandırılarak, gül suyu karıştırılarak kullanılır. Nohut²⁵ suyu içmeden önce ve benzerlerinin zararını defetmeden önce aynı şekilde nohut yenir.

Durgun sulara gelince kokuşma bu sulara eşlik eder. Sıcak yiyecekler yenmemesi gerekir. Soğuk hoş yemişlerden ve baklalardan kabızlıkta kullanılır mesela ayva,²⁶ elma,²⁷ ve ışgın²⁸ gibi.

Kalın ve bulanık su üzerine sarımsak²⁹ yenir ve bu da Yemen şapı ile arıtılır. Soğan³⁰ çeşitli suların bozulmuşluğunu defediyor olduğundan dolayı tiryaktır (panzehirdir). Özellikle de soğan sirkeyle veya sarımsakla ya da soğuk şeylerden marulla birlikte (böyledir).³¹

(Alınacak) İyi önlemlerden biri olarak kişi kendi beldesindeki suyu taşıyıp yakınlardaki muhtelif sularla karıştırır. Bu sudan alır ve menzilden menzile (uğradığında bu suyu) müteakip suyla karıştırır. Bu şekilde maksadına (yani varacağı yere) ulaşana kadar yapar. Yine kendi beldesindeki kilden yanına alır, (suyun) içine giren her şeye karıştırır, çalkalar, berraklaşmıncaya kadar (çökelmeye) bırakır. Suyu ağızlıkla (ya da süzerek) içmek gerekir ki yanlışlıkla

کیفیه ردیئة له، وخصوصا المحترق في الشمس، ثم بصفیه وهو مما یکسر فسادہ.

وشرب الماء مع الشراب أيضا مما يدفع فسادہ إذا كان فسادہ من جنس قلة النفوذ. وأیضا فإن المواد إذا قل ولم يوجد، فیجب أن یشرب ممزوجة بالخل وخصوصا في الصيف، فإن ذلك یغني عن الاستئثار.

والماء المالح یجب أن یشرب بالخل أوالسکنجبین، ویجب أن یلقى فیہ الخرنوب وحب الأس والزعرور. والماء الشبی العفص یجب أن یشرب علیه کل ما یلین الطبیعة. والشراب أيضا مما ینفع شربه علیه، والماء المر یتعمل علیه الدسومات والحلاوات ویمزج بالجلاب. وشرب ماء الحمص قبله وقبل ما یشبهه مما یدفع ضرره، وكذلك أکل الحمص.

والماء القائم الأجمي الذي یصحبه عفونة، فیجب أن لا یطعم فیہ الأغذية الحارة، وأن یتعمل القوايض من الفواکه الباردة والبقول مثل السفرجل والتفاح والریباس.

والمیاه الغلیظة الكدره یتناول علیها الثوم، ومما یصفیها الشب الیمانی، ومما یدفع فساد المیاه المختلفة البصل، فإنه تریاق لذلك، وخصوصا البصل بالخل والثوم أيضا ومن الأشياء الباردة الخس.

ومن التدبیر الجید لمن ینتقل فی المیاه المختلفة أن یتصحب من ماء بلده، فیمزج به الماء الذي یلیه. ویأخذ من ماء کل منزل للمنزل الذي یلیه فیمزجه بمائه، وكذلك یفعل حتی یبلغ مقصده. وكذلك إن استصحب طین بلده وخلطه بكل ما یطرا علیه وخضضه فیہ، ثم تركه حتی یصفو. ویجب أن یشرب الماء من وراء فدام لئلا یجرع العلق بالغلط ولا یزدر البشم من الأخلاط

²² *Ceratonia siliqua*

²³ *Myrtus communis*

²⁴ *Crataegus azarolus*. Bu türün epiteti olan *azarolus* kelimesi, Arapça الزعرور kelimesinden gelmektedir. Ancak burada kastedilen bitki *Crataegus* cinsinin herhangi bir türü olabilir. Çünkü *C. azarolus* türü özellikle Güney Avrupa'da yaygın bir türdür.

²⁵ *Cicer arietinum*

²⁶ *Cydonia oblonga*

²⁷ *Malus domestica*

²⁸ *Rheum ribes*, bu türün epitetindeki *ribes* kelimesi ile Arapça'daki ismi ریباس *ribâs* arasındaki benzerliğe dikkat çekmek isteriz.

²⁹ *Allium sativum*

³⁰ *Allium cepa*

³¹ *Lactuca sativa*

sülük ve kalitesiz karışımdan (dolayı) hazmı güç olan şey yutulmasın. İyi bir önlem olarak tüm farklı sularla karıştırmak için yanında asit koruyucu bulundurulmalıdır.

الرديئة. واستصحب الربوب الحامضة لتمزج بكل ماء من المياه المختلفة تدبير جيد.

El-Kanûn fi't-Tıbb'ın özellikle maden, bitki ve hayvan kökenli tıbbî maddelerden bahseden *Müfredat* kısmında her ana başlıkta ve takip eden alt-başlıklarda bir takım özel bilgiler verilir. Buna göre basit ilaçlar kısmındaki Su (Ar. ماء Ma) bölümü, II. Kitabın 13. Faslında, m harfiyle başlayan yedinci başlıktadır. İbn Sînâ, sudan bahseden bölümde; Seçimi (الاختيار), Yapısı (الطبع), Özellikleri (الخواص), Süslenme (الزينة), Uurlar ve Şişlikler (الأورام والبيثر), Cerahat ve Yaralar (اعضا الجراح والقروح), Hareket Organları (آلات المفاصل), Baş Kısımları (اعضا الراس), Göz Kısımları (اعضا العين), Göğüs ve Solunum Organları (اعضا الصدر والنفس), Sindirim Organları (اعضا الغذاء), Boşaltım Organları (اعضا النفض), Ateşli Hastalıklar (الحميات) ve Zehirlenme (السموم) gibi alt başlıklara yer vermiştir.

2.3. El-Kanûn fi't-Tıbb II. kitap, 13. fasıl: mim harfi hakkındaki söz

Yedinci (Drog) Su (الماء Y)

(206) Seçimi: Birinci Kitap'ta kaliteli ve hoş sulardan bahsetmiştik, oradan öğrenilebilir.³² Nahoş sulara gelince, (bunlar) düzlüklerdeki durgun sular, çoğunlukla tadında ve kokusunda bir gariplik olan sulardır. Bulanıklığı koyu, yoğunluğu ağır, (sanki) taşlaşmaya başlar, öyle ki üzerinde ince bir zar yüzer ve yüzeyinde garip şeyler katılaşırlar.

Bilinmelidir ki borakslı suların zararı süt, koyu şarap ve nişasta ile yine benzer bir şekilde reyhanî ince şarap³³ ve uzak (ülkenin) üvez ağacı³⁴ ve ermemiş salatalık³⁵ ve seyrekleştirici sebzeler ve diüretikler ile giderilir. Bulanık ve yoğun su ise sarımsak, soğan ve pırasa³⁶ gibi seyrekleştiriciler ile ıslah edilir. Bu sayılanların üzerine -ama özellikle de bunlarla karıştırılarak- şarap içilirse, kötülüklerini giderir. Sert suya gelince o ya yoğundur ya da keskin ve berrak. Bazen, (kendisiyle) yıkanıldığında iyice temizleyen suya da sert su dendiği olur. Acı su tatlılarla ıslah edilir. Tuzlu su Şam harnubu,³⁷ mersin çekirdeği, alıç, ılık kil ve köklerle ıslah edilir. Her türlü kötü su ise sirke ile ıslah edilir.

Yapısı: Deniz suyunun kokusu keskin ve acıdır. Borakslı sular ısıtıcı ve kurutucudur. Bakırlı ve demirli sular iç organlara faydalıdır.

الفصل الثالث عشر: في الكلام في حرف الميم

الاختيار: المياه الفاضلة والمحمودة قد ذكرناها في الكتاب الأول، فليعلم من هناك. والمياه الرديئة، هي الراكدة البطائحية، والغالب عليها طعم غريب، ورائحة غريبة. والكدرة الغليظة الثقيلة الوزن، والمبادرة إلى الحجر، والتي يطفوا عليها غشاء رديء، وتجمد فوقها شيئا غريبة.

واعلم أن البورقية من المياه يتدارك ضررها باللبن والشراب الغليظ والمنساستح. والشبيه بالشراب الرقيق الريحاني والغبيراء النوى والقثاء الفج والبقول الملطفة (المطرفة) والمدرة. والمياه الغليظة الكدرة، يصلحها الملطفات، كالثوم والبصل والكراث. وشرب الشراب عليها يذهب غائلتها، خصوصا مخلوطا فيها. والماء الخشن هو إما الغليظ، وإما الحاد الجلاء. وقد يقال ماء خشن للذي يكون شديد التنقية لما يغسل به. والماء المر مصلحة الحلاوات. والمالح يصلحه الخرنوب الشامى وحب الأس والزعرور والطين الحر والسويق. والماء الرديء بالجملة يصلحه الخل.

الطبع: ماء البحر حريف حار والماء البورقي مسخن مجفف، الماء النحاسي والحديدي ينفع الأحشاء.

³² İbn Sînâ, burada kendi eserine iç atıf yapmaktadır. I. Kitap, II. Fenn, II. Talim, 16. Fasıl'da المياه في أحوال السuların Durumu şeklinde verilen bu kısım, çalışmamızda yukarıda bir önceki başlıkta ele alınmıştır

³³ İbn Sînâ burada basilcellodan yani fesleğen liköründen bahsetmektedir.

³⁴ Sorbus sp.

³⁵ Cucumis sativus

³⁶ Allium ampeloprasum var. porrum

³⁷ Ceratonia siliqua

Özellikleri: Soğuk su, tıkanıklıkları³⁸ olanlar için zararlıdır. Fakat, gevşekliği ve herhangi bir organındaki herhangi bir akıntısı olanlar için faydalıdır. Mutedil olduğunda tüm kapasiteleri eylemlerinde kuvvetlendirir, yani sindirim, çekme, tutma ve atma gibi.

Süslenme: Deniz suyu, soğuktan (dolayı ortaya çıkan) çatlaklara, -onlar yara olmadan önce- iyi gelir, bitleri öldürür, cilt altında birikmiş kanı (hematom) çözer. Kükürtlü su behak³⁹ ve barasa⁴⁰ iyi gelir.

Uurlar ve Şişlikler: Kükürtlü sular, eklemlerdeki uurlar, sertlikler ve şişlikler için yararlıdır.

Cerahat ve Yaralar: Saf su, yaraları sulandırdığı için, onlara iyi gelmez, yara bakımı için gerekenlerin hilafıdır. Deniz suyu kullanımı kaşıntıya, uyuza ve egzamaya iyi gelir. Kükürtlü su da -özellikle hamamda kullanıldığında- uyuza, egzamaya ve aynı şekilde saçkırana iyi gelir.

Hareket Organları: Deniz suyu ve benzerleri, özellikle banyo yapıldığında, mesela titreme, felç, uyuşma ve benzeri sinir hastalıklarına iyi gelir. Kükürtlü sular da yine böyledir, tüm eklem ağrılarına ve soğuk nevraljiye iyi gelir.

Baş Kısımları: Sara (epilepsi) hastaları, ılık sudan fayda, sıcak sudan zarar görürler. Deniz suyu buharı soğuk baş ağrısına iyi gelir. Bakırlı su da ağız ve kulaklara iyi gelir.

Göz Kısımları: Dip suyu, göze zararlıdır.

Göğüs ve Solunum Organları: Çok soğuk su göğse zararlıdır. Çünkü su nemli olduğu için, akciğer kamışına (soluk borusu ve bronşlar) zararlıdır, halbuki onlar kuruluğa ihtiyaç duyarlar. Ilık su boğaz, küçük dil ve göğüsteki şişlere iyi gelir. Deniz suyu, memelerdeki şişlikleri söndürür. Borakslı su akciğerlere faydalı olabilir. Şaplı su, kanlı öksürüğe (hemoptiz) faydalıdır. Demirli su dalak ve mideye faydalıdır. Bakırlı su da ona yakındır.⁴¹

Sindirim Organları: Çok soğuk su, tıkanıklıkları olanlara hiç iyi gelmez. Deniz suyu ve benzerleri,

الخواص: الماء البارد يضر أصحاب السدد، لكنه ينفع أصحاب التخلخل والسيلان، أي سيلان كان من أي عضو، ومن يعمر بسببه أمراض. ويقوي القوى كلها على أفعالها إذا كان باعتدال، أعني الهاضمة والجاذبة والماسكة والدافعة.

الزينة: ماء البحر ينفع من الشقاق العارض من البرد قبل أن يتقرح، ويقتل القمل، ويحلل الدم المنعقد تحت الجلد. والمياه الكبريتية جيدة للبهق واليرص.

الأورام والبثور: المياه الكبريتية نافعة من أورام المفاصل والصلابات (الصلابة) والثآليل المعلقة.

الجراح والقروح: الماء القراح رديء للقروح بما يرطب، وهو خلاف واجب تربيته (تربية) القروح. ماء البحر ينفع استعماله من الحكمة والجرب والقوابي (القوباء). والمياه الكبريتية أيضا جيدة للجرب والقوابي استحماما بها، وكذلك من السعفة.

آلات المفاصل: ماء البحر ونحوه ينفع من أمراض العصب، وخصوصا إذا استحم به، مثل الرعشة والفالج والخدر ونحوه، والمياه الكبريتية كذلك، وينفع من جميع أوجاع المفاصل والعصب الباردة.

أعضاء الرأس: المصروعون ينتفعون بالماء الفاتر، ويستتصرون (يستصرون) بالماء الحار. وبخار ماء البحر ينفع من الصداع البارد، وماء النحاس ينفع الفم والأذن.

رديء للعين. أعضاء العين: ماء القعر

أعضاء الصدر والنفس: الماء البارد جدا رديء للصدر، على أن الماء ضار لقصبية الرئة للترطيب الذي فيه، وهي يحتاج إلى تجفيف. الماء الفاتر جيد لأورام الحلق، واللهاة والصدر. ماء البحر ينظف به أورام الثدي. الماء البورقي ربما نفع الرئة. ماء الثب نافع من نفث الدم. الماء الحديدي ينفع الطحال والمعدة. والماء النحاسي قريب منه.

أعضاء الغذاء: الماء البارد جدا خصوصا يضر أصحاب السدد. ماء البحر ونحوه رديء للمعدة.

³⁸ Bu tıkanıklıklar emboli ya da trombus olabilirler.

³⁹ vitiligo

⁴⁰ leucoderma

⁴¹ Altı çizili son iki cümle aslında bir alt başlıkta yer almalıdır.

mide için kötüdür. Deniz suyunun buharı ödemlere (hidrops) iyi gelir. Borakslı su içmek bazen nemli midenin asitliğine faydalıdır. Şaplı su kusmaya faydalıdır ve kusmayı (207) önler kabız edici ılıca suları da böyledir. Kükürtlü sular dalak ve karaciğerin şişlerine ve ağrılarına iyi gelir.

Boşaltım Organları: Deniz suyu bağırsak sancısı için lavman yapılır. İçilirse de ishal eder. Sonra üzerine tavuk suyu içilerek yakıcılığı giderilir. Şaplı su, düşük yapmayı ve âdet kanamasını engeller. Kükürtlü sular rahim ağrılarına iyi gelir. Soğuk su cinsel aktivite için kötüdür, karın bölgesini kilitler, meninin hareketini ve akışını durdurur. Tuzlu su, ishal yapar sonra kurutucu etkisiyle tutar (kabız yapar). Maden sularının tamamı idrarı, regli ve doğumu zorlaştırır; çoğu boşaltır ve kurutur, bazıları ise -şaplı sular gibi- kilitler ve kulunca da yol açar. Demirli ve bakırlı sular böbreklere ve kulunca oldukça iyi etki eder. Bulanık sular, böbreklerde ve mesanede taş yapar. İçinde demir (kızgın) söndürülen su, kanlı öksürüğe (hemoptiz) faydalıdır.

Ateşli Hastalıklar: Kükürtlü, çamurlu, durgun ve ölümlerin olduğu yerden (gelen) sular ateş yapar. Sert sular, dört günde bir ateş nöbetine⁴² yol açarlar.

Zehirlenme: Yılan sokması durumunda, deniz suyuna oturulursa iyi gelir, öldürücü (zehirli) haşarat için de bu böyledir.

بخار ماء البحر ينفع من الاستسقاء. وشرب الماء البورقي ربما نفع لبورقية المعدة الرطبة. وماء (القيء ويمنعه، وكذلك 207 الشب ينفع من) مياه الحمات القابضة. والماء الكبريتية نافعة من أورام الطحال وأوجاعها، وكذلك الكبد.

أعضاء النفض: ماء البحر يحقن به للمغص، وقد يسقى فيسهل، ثم يشرب بعده مرق الدجاج فيسكن لذعه. والماء الشبي يمنع الإسقاط ونزف الحيض. والمياه الكبريتية نافعة من أوجاع الرحم. الماء البارد جدا رديء للباه ويعقل البطن، ويسكن حركات المنى وسيلانه. الماء المالح يسهل، ثم يمسك بتجفيفه. وجميع الماء المعدنية يعسر البول والحيض والولادة. وأكثرها يطلق ويجفف، وبعضها كالشبي يعقل، وقد يجذب القولنج أيضا. والمياه الحديدية والنحاسية جيدة للكلية والقولنج. والمياه الكدرة تحدث الحصة في الكلية والمثانة. والماء المستطفا فيه الحديد ينفع من نفث الدم.

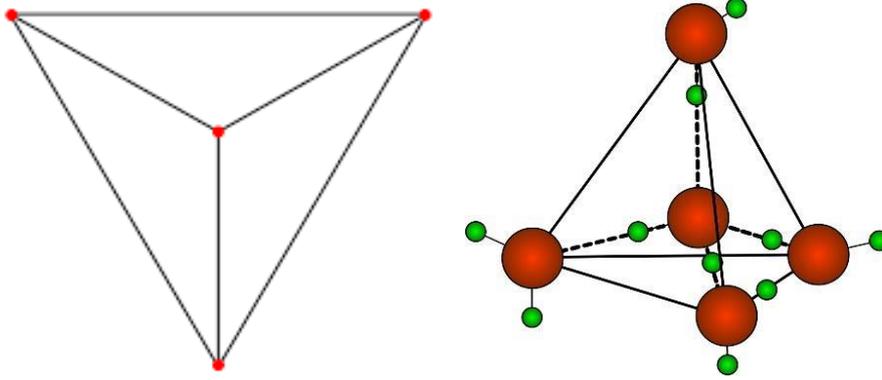
الحميات: المياه الكبريتية والطينية والراكية الميتة تحدث الحميات، والغليظة تحدث الربع منها.

السوموم: من لسعته الأفعى، يجلس في ماء البحر وينتقع به، وكذلك سائر الهوام القتالة.

3. Su Molekülünün Özellikleri

En basit ifadeyle iki Hidrojen ve bir Oksijen atomundan müteşekkil tatsız ve kokusuz bir molekül olan su, yapısına katılan bu iki elementin farklı oranlarda elektronegatif olmasından dolayı, polar bir görünüm sergiler. İşte bu yüzden, bir su molekülünün görüntüsü \wedge şekline benzetilebilir. Bu \wedge şeklinin tepesinde Oksijen, uçlarında da birer Hidrojen atomu bulunduğundan tepe ve uçlar farklı yükler taşırlar. Böylelikle, bir su molekülü hem başka su moleküllerini çeker hem de onlar tarafından çekilir. Bu yapıdaki bir Hidrojen atomunun, komşu su molekülündeki Oksijen atomunu çekiyor olması sonucunda, iki su molekülü arasında Hidrojen bağları oluşur. Özetle bu şu anlama gelmektedir: Bir su molekülü, en fazla dört su molekülü ile H bağı kurarak birliktelik sağlayabilir. Toplamda beş farklı su molekülü ile oluşan bu grup, bir *tetrahedron* (düzgün dört yüzlü) geometrisi oluşturacak şekilde dizilir (Şekil 1). Böylece, su molekülü üst-molekül seviyesinde farklı bir düzen gösterir ve bu düzen sayesinde su molekülleri birbirlerini çekme özelliğine sahiptirler. Her H bağının ömrü saniyenin trilyonda biri kadar olmakla birlikte, komşu su molekülleri arasında sürekli olarak yeni bağlar kurulur. Dolayısıyla herhangi bir anda su moleküllerinin çok büyük bir kısmı komşularıyla bağ yapmış halde bulunur. Söz gelimi, insanın vücut sıcaklığı olan 37 C°'deki suda herhangi bir anda moleküllerin % 15'i komşusu olan dört su molekülü ile kısa ömürlü bağlarla bağlı durumdadır.

⁴² İng. *quartan fever*

Şekil 1: Tetrahedron yapısının tepeden ve yandan görünümü

H bağlarının tümü bu yapıyı bir arada tutar ki bu olaya da *kohezyon* adı verilir. Kısaca aynı cins moleküllerin birbirini çekmesi olarak tanımlayabileceğimiz *kohezyon* kuvveti sayesinde, özellikle yüksek ağaçlar gibi bitkilerde topraktan alınan suyun, yerçekimine zıt yönde, en uçtaki dalın en uç yaprağına kadar iletimi sağlanır. Kohezyon aynı zamanda yakından bakıldığında fark edilebilen bir yüzey gerilimi oluşturur. Sanki suyun üzerinde ince bir tabaka varmış gibi algılamamıza sebep olan bu durum, dilimizde ‘*bardağı taşıran son damla*’ ifadesiyle deyimleşmiştir. O son damladan önce bardağın taşmadığı, su kütesinin bir kubbe gibi kabardığı basit bir gözlemlerle tespit edilebilir. Suyun yüzey gerilimi sayesinde birtakım canlılar su yüzeyinde yürüyebilir hatta koşabilir. Bir göl kıyısında durup göl yüzeyinde taş kaydırma yarışı yapabiliyor olmamız da yüzey geriliminin sayesinde.

Su, büyük miktardaki ısıyı soğurup serbest bırakabilir. Bu özelliği sayesinde sanki bir ısı deposuymuş gibi davranabilir ya da bir diğer deyişle su, sıcaklık değişimlerine karşı bir direnç gösterir. Bu durum suyun özgül ısısının⁴³ yüksek oluşundan kaynaklanmaktadır. Suyun yüksek özgül ısıya sahip olması H bağlarından kaynaklanır ki bu kırılması için ısının soğurulması, kurulması için de ısının açığa çıkması gerekir. Dolayısıyla, bu sayede, büyük su kütleleri yavaş yavaş ısınır yavaş yavaş soğur, böylece kıyı bölgelerde ılıman iklimler görülürken, deniz ve okyanuslarda sıcaklık karalara göre daha kararlı hale gelir. Sonuç olarak su, karalar ve denizlerdeki sıcaklık dalgalanmalarını canlıların yaşamasına izin verecek sınırlar içinde tutar.

Aynı zamanda suyun buharlaşma ısısının yüksek olması da iklimleri ılıman hale getirir. Buharlaşma, yoğunlaşma ve yağış şeklinde tarif edebileceğimiz tabii su döngüsü ile yeryüzünün farklı bölgelerinde farklı mevsimsel olaylar gerçekleşebilir. İlâveten, bitkilerin fotosentez organları olan yapraklardan buharlaşan su, yaprak dokusunun aşırı ısınmasını önler, tıpkı insan derisinin terlemeyle serinlemesi örneğinde olduğu gibi. Böylece organizmaların iç sıcaklıkları da belirli aralıklarda korunmuş olur.

Su, katı hale geçtiğinde sıvı halinden daha az yoğundur. Yani suyun katı hali olan buzun yoğunluğu, suya göre düşüktür. Yine yapısındaki H bağları sebebiyle, su 4 C°’de minimum hacme sahiptir. Sıcaklık 0 C° olduğunda, su kristalleşerek donar. Bir su molekülünün 4 komşu su molekülü ile oluşturduğu *tetrahedron* yapısı sebebiyle, donmuş haldeki suyun yoğunluğu, sıvı haldeki suya göre %10 daha az olduğundan buz suyun üzerinde yüzer. Buzun su yüzeyinde yüzmesi göller, denizler ve okyanuslarda yaşayan bitkisel ve hayvansal organizmalar için hayat kurtarıcıdır. Eğer aksi gerçekleşseydi yani donan veya donmakta olan buz su dibine çökseydi, üstte kalan sıcak su da hızlıca donacak ve kısa sürede göl benzeri bütün su kütleleri tamamen donacak ve ancak yaz mevsimindeki kuvvetli sıcaklarda yüzeysel olarak eriyecekti. Oysa, buz suyun yüzeyini kaplayıp alttaki suyu üstteki soğuk havadan yalıtarak onun donmasını önler ve

⁴³ Bilindiği üzere bir bileşiğin özgül ısısı o bileşiğin 1 gramının sıcaklığını 1 C° değiştirmek için kaybedilmesi ya da soğurulması gereken ısı miktarı olarak tanımlanır. Örneğin suyun özgül ısısı 1 cal iken, etil alkolünkü 0,6 cal’dır.

böylece, donan su yüzeyinin altında canlıların yaşaması mümkün olur. Yani yüzeyi donan bir gölün içinde muhtelif organizmaların hâlâ canlılıklarını korumaları, suyun donarken genişmesi ve göl yüzeyinde bir bariyer oluşturmasıyla gerçekleşir.

Su, biyolojik dünyadaki en iyi çözücüdür. En iyi olması, her şeyi çözebildiği anlamına gelmez, birbirinden farklı yapılardaki pek çok maddenin suda verimli bir biçimde çözüldüğü anlamına gelir. Farklı çözünenleri çözme özelliği, suyun moleküler yapısı sayesinde gerçekleşir. Sulu çözeltiler, çözünenle suyun homojen bir karışımıdır. Suyun çözücü olması özelliği sayesinde, vücudumuzdaki kanda aynı anda pek çok molekül bir hücreden başka bir hücreye nakledilebilirler.⁴⁴

Özetle, doğal çevrede maddenin her üç halinde de -katı, sıvı, gaz- bulunabilen tek yaygın bileşik olan suyun canlılar için hayati önem taşıyan dört farklı özelliği bulunmaktadır: *kohezyon kuvvetine sahip olması, sıcaklığı kararlı tutması, donduğunda genişmesi ve iyi bir çözücü olması*. Bu saydıklarımız suyun günümüz bilimleri tarafından ortaya koyulan birtakım özellikleridir. Elbette ne orta çağ ne de antik çağ bilginlerinin bu saydığımız özellikleri bu şekilde ifade etmeleri beklenemez, zira geçmiş kendi bağlamında değerlendirilmeli, günümüze uzanan ya da akseden yönleri etraflıca ortaya koyulmalıdır.

Sonuç

Muhakkak ki İbn Sînâ, hem felsefe hem de tıp alanında kaleme aldığı eserlerle antik dünyadan kendisine intikal eden bilgiye ilaveten kendi döneminde cari olan bilgiyi de mezc ederek tatminkâr eserler ortaya koymuş, böylelikle felsefe tarihine ve tıp tarihine mâl olmuş dev isimlerden biridir.

El-Kanûn fi 't-Tıbb' dan, bu çalışma kapsamında ele aldığımız ve yukarıda hem Arapçasını hem de Türkçe çevirisini verdiğimiz metinlerin ilkinde, İbn Sînâ daha çok su çeşitlerini ele alır. Özellikle, suyun tabiatı oluşturan dört elementten biri olmasına rağmen vücuda besin gibi alınan ancak besin olmayan yegâne unsur olduğuna dikkat çeker. Dönemin kozmolojik tasavvuru gereği, yani evreni oluşturan dört unsur düşüncesi dikkate alınarak İbn Sînâ'nın bu cümle ile konuya giriş yapmış olması da önemlidir. İkinci olarak aynı cümlenin hemen sonunda '*gıdaların geçişi ve kıvamlarının düzenlenmesi*' şeklinde de tercüme edebileceğimiz bir ifadeyle İbn Sînâ, kanaatimizce suyun çözücü özelliğine dikkat çekiyor görünmektedir. Bu başlık altında öncelikle kaynaklarına göre, sonra hâllerine göre en son da içeriklerine göre suları tasnif eder. Bu cümle ile İbn Sînâ'nın göze suyu, yağmur suyu, kaynak suyu, kuyu suyu, bataklık/sızıntı suyu vb. gibi suyun elde edildiği kaynağa göre adlandırarak ele almasını; kar, buz, yağmur, sıcak, soğuk vb. gibi suyun farklı durumlarını ve hallerini saymasını ve nihayet tuzlu, bulanık, şaplı, amonyaklı, demirli, bakırlı vb. gibi tasnif etmesini kastediyoruz. Göze ve benzeri kaynaklardan çıktıktan sonra doğru yönüne doğru akan suyun tercih ediliyor olması, aslında Hippocrates'in bir tavsiyesidir ve aşağıda ismini zikredeceğimiz eseri üzerinden haberdar olduğumuz bir bilgi olmasına rağmen İbn Sînâ bu bahiste ne yazık ki, Hippocrates'i anmamakta, ismine veya eserine bu metinde atıf yapmamaktadır.

İbn Sînâ, her ne kadar Aristotelesçi (Peripatetik, Meşşâî) geleneğe göre suyu basit unsurlardan biri olarak ele alıyor ise de aynı zamanda *suyun parçaları*⁴⁵ şeklinde bir ifade kullanarak, muhtemelen Atomcu Kelâmcı gelenekten de faydalanır. İbn Sînâ'nın tabiata dair meseleleri incelemek, anlamak ve açıklamak maksadına matuf hangi gelenek veya ekollerden faydalandığı bu çalışmanın kapsamı dışında kalmakla birlikte, bir töz olarak ele aldığı *suyun parçalarından* bahsediyor olması, bizim için son derece ilginçtir. Hippocrates'le ilgili kısımlara dönecek olursak, İbn Sînâ'nın kar, buz suyunun gebelikte ve yeni doğandaki bir takım sağlık problemleriyle ilişkisini ele aldığı cümleler, Hippocrates'in *Havalar, Sular, Yerler* adlı eserinin

⁴⁴ Suyun özellikleri ve insan sağlığı açısından önemi hakkında bkz: Akın, G., Akın M. (2005). Suyun insan sağlığı için önemi ve su kirliliği. *Antropoloji*, (21), 31-57. DOI: 10.1501/antro_0000000295

⁴⁵ أجزاء الماء

yedinci bölümünde,⁴⁶ doğu yönüne akan suların tavsiye veya tercih edilmesi yine aynı bölümde, farklı sular karıştırıldığında güçlü olanının galip gelmesi düşüncesi de yine aynı eserin dokuzuncu bölümünde ele alınmaktadır. Hippocrates, çevrenin beden ve sağlığa etkisini ele aldığı bu eserin yedinci, sekizinci ve dokuzuncu bölümlerini suların incelenmesine ayırmıştır. Görüleceği üzere, İbn Sînâ su konusunda Hipokratçı gelenekten tevarüs edilen bilgiyi takip etmektedir.

İncelediğimiz ikinci metinde, İbn Sînâ yolcuların ve gezginlerin dikkat etmeleri gereken bazı püf noktaları bildirir. Bu yolcuların bir kısmının hac vazifesini yerine getirmek isteyenler olabileceği gibi, bir kısmı da diyardan diyara ilim peşinde koşan alimler olması muhtemeldir. Her ne maksatla yola çıkmış olursa olsun, bir yolcu için yün fitil kullanarak pis suyu arıtmaya çalışmak gayet mantıklı ve pratik bir çözümdür. Ayrıca yine bu bölümde İbn Sînâ, suyun içine bazı bitkileri ilave ederek ya da su ile bazı sebze, meyveleri birlikte almayı tavsiye ederek sudan kaynaklanabilecek türlü rahatsızlıkların önünü kesmeye çalışmaktadır. Söz gelimi kötü suyun toksik etkilerini gidermek üzere özellikle soğan ve sarımsak gibi *Allium sp.* cinsi bitkileri tavsiye ediyor olması bu kabildendir.

İbn Sînâ, yukarıda aslını ve çevirisini verdiğimiz üçüncü metinde suyun bir drog (basit ilaç) olarak kullanımını ele alır. Ancak, *el-Kanûn fi 't-Tıbb*'ın ikinci kitabında suyun müstakil ele alınması, benzer müfredat kitaplarında sık karşılaştığımız bir durum değildir. Bu açıdan, İbn Sînâ'nın orijinal bir yaklaşım sergilediğini düşünüyoruz. Öncelikle farklı niteliklerdeki suların ıslahı konusu son derece ilginç olmakla birlikte, bu minvalde bize aktardığı bilgiler -ister kendisinin olsun ister bir başkasının- birer gözlem sonucuymuş gibi görünmektedir. Özellikle deniz suyu ile ilgili olan ifadelerinin neredeyse tamamı -tavuk suyu ifadesi dâhil- Dioscorides'in *Materia Medica* adlı eserinin beşinci kitabının on birinci başlığı olan *θαλαττιον* (Yun. *deniz suyu*) kısmından doğrudan alıntı olmasına rağmen, İbn Sînâ burada Dioscorides'e⁴⁷ de atıf yapmamaktadır. Metnin kalan kısmında aktarılan bilgilerin İbn Sînâ'nın kendi ulaştığı birtakım bilgiler mi yoksa başka kaynaklardan nakledilen bilgiler mi olduğu şimdilik karanlıktır. Kanıtın yokluğu, yokluğa kanıt ol(a)mayacağından şimdilik bu bilgilerin İbn Sînâ'ya ait olduğunu varsaymak durumundayız.

İbn Sînâ, suyu bir drog olarak ele aldığı ikinci kitaptan (Müfredat) önce, tıbbın genel ilke ve özelliklerini ele aldığı birinci kitapta (Külliyat), maddeyi oluşturan unsurlardan biri olarak suyu da ele alır, ardından temiz ve kirli suların birtakım özelliklerini ve vücuda etkilerini sıralar. Antik dünyadan miras alınan teorik temele göre unsurları yani bu basit ve başka kısımlara bölünemez cisimleri, *ağırlar* ve *hafifler* olarak gruplar. İbn Sînâ Birinci Kitabın, Birinci *Feninin*, İkinci *Taliminde*, ateş (النار) ve havayı (الهواء) hafif, su (الماء) ve toprağı (الأرض) da ağır sıfatlarıyla nitелеmek suretiyle, 4 unsur (anasır-ı erbaa) nazariyesinden kısaca bahseder. Buna göre, tabii cisimler gibi insan bedenleri de⁴⁸ ateş, hava, su ve toprak gibi dört unsurdan oluşur. Bu dört unsur, Empedokles'in *Fragmanlar*⁴⁹ adlı eserinde maddî varlığın kökeni açıklamalarında ontolojik ilke olarak kullanılmış, Hippocrates tarafından da *İnsanın Doğası*⁵⁰ adlı eserle -insan tabiatından ayrı düşünülemediği için- tıbbın temelini eklenmiş ve Aristoteles'in *Metafizik*⁵¹ adlı eserine göre (985b), tabiatın temeli olarak görülmüştür. Galenos döneminden itibaren *nitelikler* ve *zutlarla tedavi ilkesi* ön plana gelerek, modern öncesi toplumlarda yaygın ve baskın bir tıp görüşü olan *Humoral Patoloji* ortaya çıkmıştır. Semptomları hastalık kabul eden bu tıp sistemi, bireyseldir. Herhangi iki kişi benzer belirtileri sergiliyor olsa dahi, farklı mizaçları olduğundan, farklı şekilde tedavi edilmek durumundadırlar. İşte İbn Sînâ, *el-Kanûn fi 't-Tıbb*'ın ilk kitabının ikinci ve üçüncü

⁴⁶ Jacques Jouanna ve Caroline Magdelaine, *Hippokrates Külliyyatı*, çev. Nur Nirven. (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2018).

⁴⁷ Lily Beck, *Pedanius Dioscorides of Anazarbus De materia medica*. *Altertumswissenschaftliche Texte und Studien*, Band 38. (Hildesheim: Olms-Weidmann, 2005).

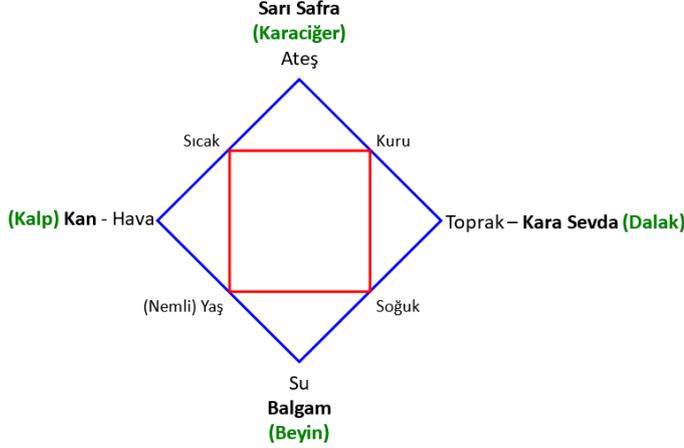
⁴⁸ بدن الإنسان وغيره

⁴⁹ William Ellery Leonard, *The Fragments of Empedocles*. (London: The Open Court Publishing Company, 1908).

⁵⁰ Jouanna ve Magdelaine, 2018.

⁵¹ Yasin Gurur Sev, *Aristoteles Metafizik*. (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2018).

talimlerinde unsurlardan ve mizaçlardan bahsetmek suretiyle bu Antik Çağ görüşlerini yeni bir sentezle Orta Çağda kullanır. Şekil 2’de de görüldüğü gibi 4 unsur, 4 organla ve 4 vücut sıvısı ile birlikte ele alınır. Safra, Sevda, Balgam ve Kan (Dem) olarak bilinen bu vücut sıvılarına Türkçe *suyuk* veya *özsu* adı verilmektedir.

Şekil 2: 4 Unsur, 4 Suyuk, 4 Nitelik ve 4 Organ⁵²

Şekil 2’den de anlaşılacağı üzere, *Safravî* mizaç sıcak-kurudur, *Sevdavî* mizaç kuru-soğuktur, *Balgamî* mizaç soğuk-yaştır ve *Demevî* mizaç ise yağ-sıcaktır. Bu teorik temele göre, kişinin mizacında hangi suyu baskın ise, onun zıt tarafındaki unsurun (ve niteliklerin) baskın olduğu bir ilaçla (drogla) tedavi edilmelidir. Elbette insanda bu tür mizaçların ve suyuğun oluşması için su şarttır. Maddi varlığı oluşturduğu varsayılan unsurlardan suyu bu çerçevede ele alan İbn Sînâ, eserinin bu bölümünde suyun *soğuk ve nemli oluşuna*,⁵³ *şekilsizliğine* veya diğer bir deyişle akışkanlığına⁵⁴ ve son olarak da *çözücülüğüne*⁵⁵ atıf yapar. Anakronizme düşme riskini göze alarak, İbn Sînâ’nın su hakkında verdiği üç farklı bilgiyi günümüzde bu şekilde de yorumlamanın mümkün olduğunu düşünüyoruz.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, suyun biyokimyasal özellikleri, aynı zamanda biyolojik olarak ne denli sıra dışı ve olmazsa olmaz bir molekülden bahsettiğimizi açıklama yönünde bir girişimdir. Zira bizim kültürümüzde *su*, kendisi *gibi aziz* olunabilecek yegâne maddî unsurdur.⁵⁶ Benzer bir şekilde İbn Sînâ, kendi döneminde tabiat ve insan hakkındaki tasavvuru gözeterek, su gibi bir maddeyi *el-Kanun fi’ t Tıbb*’ın çeşitli kısımlarında detaylıca ele almış böylece kendisine ulaşan bilgiyi hem muhafaza etmiş hem de gelecek kuşaklara aktarmıştır. Son cümlede, İbn Sînâ’nın antik tıptan beslenerek, kendine özgü bir sentezle tıbbî ve tabii bilgileri dönüştüren önemli bir figür olduğunu; su ile ilgili görüşlerinin de bu geleneğe ait kesintisiz bir tıp anlayışının ürünü olduğunu yinelemek isteriz.

KAYNAKLAR

Akın, G., Akın M. (2005). Suyun insan sağlığı için önemi ve su kirliliği. *Antropoloji*, (21), 31-57. DOI: 10.1501/antro_0000000295

⁵² Kaynak: Roy Porter, *The Greatest Benefit to Mankind: A Medical History of Humanity from Antiquity to the Present*. (London: HarperCollins Publishers, 1997).

⁵³ وهو بارد رطب

⁵⁴ ويقبل أي شكل كان، ثم لا يحفظه

⁵⁵ استفاد اليابس من الرطب قبولاً للتمديد والتشكيل سهلاً

⁵⁶ Suyun tabii ve tıbbî öneminin yanı sıra, anlam ve değer dünyamızda yer tutan en önemli maddî unsur olduğunu ifade edebiliriz. Su iyesi ve Türk Su Kültür(ü)ndeki yeri hakkında daha detaylı bilgi için bkz: Kürkan, F. (2019). Giresun’da Türk Su Kültürünün İzleri. *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (16), 109-130.

- Beck, L. (2005). Pedanius Dioscorides of Anazarbus De materia medica. *Altertumswissenschaftliche Texte und Studien, Band 38*. Hildesheim: Olms-Weidmann
- Dinnavi, M. E. (1999). *İbn Sînâ El-Kanûn fi't-Tıbb* (3 Cilt). Beyrut: Dar el-Kütüb el-İlmiye.
- Durusoy, A. (1997). "Hareket", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 16: 121-123.
- İbn Sînâ, E. A. (1593). *El-Kanûn fi't-Tıbb*. Romae: Typographie Medicea. Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa Kitaplığı 2077 numaralı eser.
- Jouanna, J. & Magdelaine, C. (2018). Hippokrates Külliyyatı. (Çev.: Nur Nirven). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Kürkan, F. (2019). Giresun'da Türk Su Kültürünün İzleri. *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (16), 109-130.
- Leonard, W. E. (1908). *The Fragments of Empedocles*. London: The Open Court Publishing Company.
- Macit, M. & Özpilavcı, F. (2014). *Kitâbu-ş Şifâ Fizik İbn Sînâ Cilt 1*, İstanbul: Litera Yayıncılık.
- McGinnis, J. (2010). *Avicenna*. Oxford: Oxford University Press.
- Porter, R. (1997). *The Greatest Benefit to Mankind: A Medical History of Humanity from Antiquity to the Present*. London: HarperCollins Publishers.
- Reece, J. B. & Campbell, N. A. (2011). *Campbell Biology*. Boston: Benjamin Cummings / Pearson.
- Sev, Y. G. (2018). *Aristoteles Metafizik*. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.